

1. Долинська М. С. **Поняття сім'ї в аграрному праві України**. Вісник національного університету «Львівська політехніка». - Серія: Юридичні науки. - 2021. - № 1 (29). - С. 112-116. - URL: <https://science.lpnu.ua/uk/law/vsi-vypusky/volume-8-number-129-2021/ponyattya-simyi-v-agrarnomu-pravi>

УДК 347.135.224(477)

Марія Долинська

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права та процесу

Mariya.S.Dolynska@lpnu.ua

ORCID ID: 0000-0003-0352-5470

ПОНЯТТЯ СІМ'Ї В АГРАРНОМУ ПРАВІ

© Долинська М., 2021

Дослідження присвячено актуальним питанням розвитку аграрного права в Україні. Автором проаналізовано становлення поняття сім'ї в аграрному праві України. Окрему увагу приділено дослідженню поняття сім'ї різними науковими школами, в тому числі філософськими та цивілістичними.

Метою дослідження є аналіз становлення поняття сім'ї в аграрному праві незалежної України, зокрема у діяльності фермерських господарств. Автором стверджується, що поняття сім'ї в аграрному праві України огульно відображає сучасні сімейно-родинні відносини в державі, а також певною мірою прогресивні тенденції розвитку українського суспільства.

Значущість поняття сім'ї в аграрному права полягає у тому, що воно може також застосовуватися як засіб подолання прогалів в аграрному, зокрема у фермерському праві України. Проведено історико-правовий аналіз розвитку поняття сім'ї у найбільш поширених суб'єктах аграрних правовідносин – фермерських господарствах за часів незалежної України. Автор дійшов висновку, що у фермерських господарствах України застосовується поняття сім'ї у двох ракурсах: сім'я та сім'я-родина. Розвиток поняття сім'ї в Україні, в тому числі в аграрному праві, повинно відбуватися із врахуванням багатьох чинників, серед яких важлива роль належить становленню та розвитку правової системи держави, що певним чином пов'язано не тільки з економікою, але й політикою та мораллю.

У перспективі, прийняття поняття сім'ї як в аграрному праві, так і в державі буде змінюватися, оскільки у світі відбувається трансформація вказаного поняття. Прийняття загального універсального визначення поняття «сім'ї» на законодавчому рівні в Україні спонукатиме до внесення відповідних змін до аграрних нормативно-правових актів.

Ключові слова: сім'я, аграрне право, фермерське господарство, сімейне фермерське господарство.

Mariia Dolynska

Educational and Scientific Institute of Law and Psychology

Lviv Polytechnic National University

Doctor of Law, Professor,

Professor of Civil Law and Procedure

Mariya.S.Dolynska@lpnu.ua

THE CONCEPT OF FAMILY IN AGRARIAN LAW OF UKRAINE

The article deals with the urgent issues of agrarian law development in Ukraine. The author analyzes the formation of the concept of family in agrarian law of Ukraine. Particular attention is paid to the study of the concept of family in various scientific schools, including philosophical and civil.

The purpose of the article is to analyze the formation of the concept of family in agrarian law of independent Ukraine, in particular in the activities of farms. The author confirms that the concept of family in agrarian law of Ukraine generally reflects the modern family relations in the state, as well as to some extent the progressive tendencies of the development of Ukrainian society.

The significance of the concept of family in agrarian law is that it can also be used as a means of overcoming gaps in agrarian, in particular in the law of farmers in Ukraine. A historical and legal analysis of the development of the concept of family in the most common subjects of agrarian relations – farms during the times of independent Ukraine is carried out. The author came to the conclusion that in the farms of Ukraine the concept of family is used in two perspectives: family and family-household. The development of the concept of family in Ukraine, including agrarian law, should take into account many factors, and an important role belongs to the formation and development of the legal system of the state, which in some way is associated not only with economics but also politics and morality.

In future, the acceptance of the concept of family in both agrarian law and the state will change, as the world is transforming this concept. Adoption of the universal definition of the concept of "family" at the legislative level in Ukraine will encourage appropriate changes to agrarian normative and legal acts.

Key words: family, agrarian law, farm, family farm.

Постановка проблеми. Поняття сім'ї тлумачилося у різних культурах та суспільства по «своєму», враховуючи конкретні історичні, соціально-економічні, етнічні, а також інші умови.

У аграрному праві також в окремих випадках застосується поняття сім'ї, зокрема у правовому регулюванні фермерства.

Сімейно-родинні утворення у вигляді сімейних фермерських господарств були запроваджені в державі недавно, згідно із Законом України від 31 березня 2016 року № 1067-VIII «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» [1].

Тому застосування поняття сім'ї в аграрному праві, зокрема, у діяльності фермерських господарств, потребують детального аналізу та осмислення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Не залишилися поза увагою науковців та практиків питання становлення та розвитку аграрних суб'єктів, в тому числі фермерських господарств в Україні.

Варто відзначити праці Н. Багай, М. Ващишин, Я. Гаєцької-Колотило, Н. Ільків, Т. Коваленко, С. Лушпаєва, О. Погрібного, Т. Проценко, Н. Титової, В. Уркевича та багатьох інших.

Однак, у світлі останніх змін чинного аграрного, зокрема, фермерського законодавства, не достатньо висвітленими залишаються питання, що присвячені поняттю сім'ї в аграрному праві України.

Метою дослідження є: аналіз становлення поняття сім'ї як в сімейному, так і в аграрному праві незалежної України, зокрема, у діяльності фермерських господарств.

За допомогою порівняльно-правового, діалектичного, логічного та інших методів провести аналіз норм цивільного та аграрного, в тому числі фермерського законодавства України, що регулюють поняття сім'ї.

Виклад основного матеріалу. Поняття сім'ї досліджували вчені різних держав, в тому числі українські науковці.

Ми погоджуємося з думкою В. Ватраса, що до середини XIX століття поняття сім'ї здійснювалося вченими хаотично [2, с. 83].

Та лише у XIX столітті було опубліковано одні з важливих праць, які присвячені дослідженню поняття сім'ї, наприклад, Люїсом Г. Морганом, Ф. Енгельсом, та іншими. Серед вказаних праць, варто окремо виділити поняття сім'ї, яку зроблено відомим вченим Ф. Енгельсом у праці «Походження сім'ї, приватної власності і держави». Науковець вважав, що сім'я дає нам у мініатюрі картину тих самих протилежностей та протиріч, у яких рухається суспільство, а «суспільство – це маса, що складається з індивідуальних сімей, немов із молекул» [3, с.76, 83].

Також дати легальне визначення поняття сім'ї намагалися ще дореволюційні цивілісти. Зокрема, Г. Шершеневич зазначав, що сім'я являє собою союз осіб, пов'язаних шлюбом, та осіб, що від них походять. Коло осіб, що входить до цього союзу, є неоднаковим на різних ступенях розвитку людства. Однак, фізичний і моральний склад сім'ї складається поза правом, а юридичний елемент є необхідним та доцільним у сфері майнових відносин членів сім'ї [4, с. 406-407].

З огляду на запропоноване поняття, ми погоджуємося з К. Казаряном, що можна вести мову про домінування соціальних факторів у визначенні сім'ї, однак класик також вказує на наявність юридичного змісту [5, с. 223].

Як і дореволюційні, так і радянські вчені, виділяли два поняття сім'ї : загальне (соціологічне) та спеціальне (юридичне). Такої ж думки в основному притримуються і сучасні дослідники поняття сім'ї.

Так, В. Рясенцев у соціологічному розумінні розглядав сім'ю як союз осіб, що заснований на шлюбі, спорідненості, прийнятті дітей в сім'ю на виховання, який характеризується спільністю життя, інтересів та взаємної турботи. В юридичному сенсі сім'я визначалася науковцем як коло осіб, пов'язаних правами та обов'язками, що впливають із шлюбу, споріднення, усиновлення або іншої форми прийняття дітей на виховання та покликаними сприяти зміцненню та розвитку сімейних відносин. Як правильно зауважує вчений, у юридичному сенсі норми регламентують не всі аспекти життя та сімейні відносини, а лише ті, на які держава може впливати шляхом встановлення обов'язкових правил поведінки [6, с. 43-44].

Таким чином, поняття сім'ї вживається як у соціологічному так і правовому значенні, при чому сім'я в соціологічному значенні вважається ширшим поняттям.

Майже півсотні науковців-юристів присвятили також свої праці дослідженню поняття сім'ї в Україні.

На думку Ю. Червоного сім'я - це історично визначена соціальна спільність, яка заснована на: шлюбі та кровному спорідненні (або лише на шлюбі чи лише на кровному спорідненні), усиновленні та взяття дітей на виховання, характерними ознаками якої є спільне життя її членів, взаємна моральна та матеріальна підтримка та взаємне виховання ними одне одного, насамперед підростаючого покоління [7, с. 68].

Норми Кодексу про шлюб та сім'ю Української РСР від 20 червня 1969 року не дають визначення поняття сім'ї. Однак, аналізуючи норми статті 2 нормативного акту, де перераховано відносини, що регулюються вищевказаним Кодексом, ми приходимо до висновку, що до таких осіб законодавець відносить: подружжя, батьків, дітей та інших членів сім'ї.

За часів незалежної України, відповідно до частини четвертої статті 3 Сімейного кодексу України [8], сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства.

Як правильно зауважують вчені-правники, в тому числі І. Жилінкова, у новому Сімейному кодексі вперше зроблена спроба дати законодавче визначення поняття сім'ї.

Аналізуючи норми частини першої статті 3 Сімейного кодексу України, ми приходимо до висновку, що в ньому законодавцем визначено тільки соціологічне поняття сім'ї, як основного осередку суспільства, та не висвітлено правові дефініції.

У частинах 2-3 статті 3 та статті 4 Сімейного кодексу України встановлено перелік осіб, яких, на думку українського законодавця, слід вважати сім'єю. До таких членів сім'ї

відносяться: особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. При цьому законодавець наголошує, що подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно, а дитина належить до сім'ї своїх батьків і у випадку, коли вона спільно з ними не проживає [8].

На думку І. Жилінкової, законодавче визначення поняття сім'ї важко назвати «вдалим». Автор слушно зауважує, що у Сімейному кодексі визначається не поняття сім'ї, а коло осіб, які до неї входять [9, с. 59].

Характеризуючи законодавчу форму-дефініцію поняття сім'ї, В. Вартас зауважує, що вона потребує вдосконалення як щодо самої конструкції, так і уточнення юридичного визначення сім'ї у законі [10, с. 331].

Ми погоджуємося з думкою В. Толстого, що майже у кожній із галузей права поняття (термін) «сім'я» має своє особливе значення, яке відповідає потребам регулювання даної сфери суспільних відносин [11, с. 5-7].

Як зауважує українська дослідниця сімейного права З. Ромовська, у літературі домінує хибна думка про те, що оскільки окремі галузі законодавства містять свої поняття сім'ї, то єдиного, універсального поняття сім'ї дати неможливо і не потрібно. При цьому змішувались два нетотожні правові явища, а саме: поняття сім'ї та перелік осіб, які за відповідними законами мають права членів сім'ї [12, с. 8, 40].

Ми також, як інші українські вчені, в тому числі В. Ватрас [10, с. 327-332] підтримуємо думку про необхідність встановлення все таки нормативного визначення поняття сім'ї у законодавстві.

Як уже зазначалося нами раніше, виявом сімейного та сімейно-родинного аграрного підприємництва в незалежній Україні у кінці минулого століття були та продовжують існувати фермерські господарства, зокрема ті, що створені членами сім'ї [13, 14, 15, 16] відповідно до Закону України від 22 червня 1993 року «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про селянське (фермерське) господарство».

Закон незалежної України від 19 червня 2003 року «Про фермерське господарство» [17] теж став наступним етапом розвитку сімейного фермерства в Україні, засновного, у переважній більшості, на праці членів української селянської сім'ї.

З точки зору цього дослідження варто наголосити на тому, що вказаний законодавчий акт зазнав суттєвих змін, відповідно до Закону України від 31 березня 2016 року «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» [1], яким було також запроваджено поняття «сімейне фермерське господарство».

Вказане сімейне фермерське господарство складається лише з членів однієї сім'ї відповідно до статті 3 Сімейного кодексу України [8].

Заслуговує на увагу думка Н. Багай, що таке визначення є недостатньо повним, адже сімейне законодавство чітко не окреслює коло членів сім'ї, оскільки таке розуміння «членів сім'ї» є досить широким та на практиці не завжди узгоджуватиметься із ч. 3 ст. 3 Закону України «Про фермерське господарство», яка містить перелік членів сім'ї та інших родичів, що можуть бути членами фермерського господарства [18, с. 19].

Так, законодавець до членів сім'ї та родичів голови фермерського господарства відносить:

1. дружину (чоловіка),
2. батьків,
3. дітей,
4. бабу, діда,
5. прабабу, прадіда,
6. внуків, правнуків,
7. мачухів, вітчима,
8. падчерку, пасинка,
9. рідних та двоюрідних братів та сестер,

10. дядька, тітку,

11. племінників як голови фермерського господарства, так і його дружини (її чоловіка),

12. осіб, які перебувають у родинних стосунках першого ступеня споріднення з усіма вищезазначеними членами сім'ї та родичами (батьки такої особи та батьки чоловіка або дружини, її чоловік або дружина, діти як такої особи, так і її чоловіка або дружини, у тому числі усиновлені ними діти) [17].

Тобто, огульно фермерське господарство (яке не створено як сімейна ферма - лише членами однієї сім'ї) має право застосовувати працю не лише членів однієї сім'ї, але й декількох сімей та інших членів родини (у широкому розумінні цього слова), а також найманих працівників.

Однак, в основі функціонування фермерських господарств в Україні є сім'я та сім'я-родина.

Як зазначалося нами раніше [19, с. 394], фермерське господарство, в тому числі як сімейне утворення – сімейне фермерське господарство, може функціонувати у двох видах господарських формувань:

1. сімейна ферма без статусу юридичної особи, яка організована та функціонує на основі діяльності фізичної особи-підприємця, за умови використання праці фізичної особи-підприємця та членів його сім'ї;

2. сімейна ферма – юридична особа, за умови використання в підприємницькій діяльності такого господарства виключно праці членів лише однієї сім'ї, перелік осіб - членів такого господарства встановлено у частині третій статті 3 Сімейного кодексу України.

Дійсно, аналізуючи норми частини другої статті 3 Сімейного кодексу України, з точки зору теми дослідження, приходимо до висновку, що сім'ю (в тому числі фермерську) складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки.

З точки зору теми дослідження варто зазначити, що одне з найбільш широких понять сім'ї наводить К. Казарян, а саме: сім'я – це сукупність правовідносин між фізичними особами, яким характерні спільне проживання, ведення спільного господарства, взаємна моральна та матеріальна підтримка, взаємна спільність сімейних інтересів та взаємна юридична відповідальність, які виникають на підставі шлюбу, родинності, усиновлення та/чи інших підставах, передбачених законом [5, с. 223-226].

Як правильно зауважує В. Уркевич, положення Сімейного кодексу щодо осіб, які спільно проживають та пов'язані спільним побутом, а також мають взаємні права та обов'язки по відношенню до членів сім'ї фермерського господарства носять оціночний характер та в кожному конкретному випадку, необхідно буде встановлювати, чи використовувалася праця членів фермерського господарства, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, а також мають взаємні права та обов'язки. На думку автора, це є проблематичним, тому він пропонує у законі «Про фермерське господарство» вказати на те, що членами сімейного фермерського господарства є особи, що перелічені у пункті третьому статті 3 вищевказаного Закону України «Про фермерське господарство» [20, с. 70].

Питання спільного проживання, спільного ведення господарства та спільність життя викликали дискусії як в радянських науковців, так і вчених сучасної України.

З точки зору теми дослідження, сімейна ферма – це сімейне утворення, яке характеризується наступними ознаками:

а) спільне ведення фермерства, яке включає в себе: спільні господарські інтереси, спільне майно, яке використовується для ведення сімейної ферми;

б) спільне проживання (життя);

в) взаємна підтримка та взаємовиручка членами сім'ї один одного, як виробнича, так і моральна (у тому числі матеріальна);

г) взаємні права та обов'язки як членів сімейного фермерського господарства, так і членів сім'ї, які між собою є «переплетеними» та впливають зі шлюбу, родинності, усиновлення та інших форм прийняття дітей на виховання;

д) юридичної відповідальності, яка настає при невиконанні чи неналежному виконанні ними своїх обов'язків як членів сімейного фермерського господарства.

Висновки.

Поняття сім'ї в аграрному праві України огульно відображає сучасні сімейно-родинні відносини в державі, а також певною мірою прогресивні тенденції розвитку українського суспільства.

Значущість поняття сім'ї в аграрному права полягає у тому, що воно може також застосовуватися як засіб подолання прогалин в аграрному, зокрема у фермерському праві України.

У фермерських господарствах України застосовується поняття сім'ї у двох ракурсах: сім'я та сім'я-родина.

Розвиток поняття сім'ї в Україні, в тому числі в аграрному праві, повинно відбуватися із врахуванням багатьох чинників, серед яких важлива роль належить становленню та розвитку правової системи держави, що певним чином пов'язано не тільки з економікою, але й політикою та мораллю.

У перспективі, прийняття поняття сім'ї як в аграрному праві, так і в державі буде змінюватися, оскільки у світі відбувається трансформація вказаного поняття.

Прийняття загального універсального визначення поняття «сім'ї» на законодавчому рівні в Україні спонукатиме до внесення відповідних змін до аграрних нормативно-правових актів.

Використана ЛІТЕРАТУРА

1. Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств: Закон України від 31.03.2016 № 1067-VIII. *Відомості Верховної Ради. 2016. № 21. ст. 406.*
2. Ватрас В. А. Поняття «сім'ї» у сімейному праві України. *Форум права* 2009. № 1. С. 83-91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.
3. Энгельс Фридрих Происхождение семьи, собственности и государства. В связи с исследованиями Льюиса Г. Моргана. М. Политиздат, 1982. 238 с.
4. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.): Учебник. М. : СПАРК, 1995. 556 с.
5. Казарян К. А. Визначення поняття «сім'ї» як правової категорії. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. № 1106. Серія «Право». Випуск № 17. 2014. С. 223-226.*
6. Рясенцев В.А. Семейное право: учебник. М.: Юрид. лит.1971. 293 с.
7. Сімейне право України: підручник/ за ред. Ю. С. Червоного. К.: Істина, 2004. 464 с.
8. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21. Ст. 135.*
9. Борисова В.І., Жилінкова І. В. Сімейне право України: підручник. 4-те вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2012. 320 с.
10. Ватрас В. А. До питання про законодавче закріплення поняття сім'ї. *Держава і право. 2009. Вип. 4. С. 327-332.*
11. Толстой В. С. Понятие семьи в советском праве. *Советская юстиция. 1969. № 19. С. 5-7.*
12. Ромовська З.В. Сімейне законодавство України: Гендерна експертиза. К. 2001. 40 с.
13. Долинська М.С. Правові засади створення та діяльності селянських (фермерських) господарств в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06./ Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 1999. 18 с.
14. Долинська М.С. Правове становище селянських (фермерських) господарств в Україні. Львів: Каменяр. 1999. 179 с.
15. Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально – практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. 192 с.
16. Долинська М.С. Фермерські господарства України: Землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Харків, «Страйд», 2005. 264 с.

17. Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р. № 973-IV. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15>.
18. Багай Н. О. Правове регулювання ведення фермерських господарств без створення юридичної особи. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні: тези регіональної науково-практичної конференції (16 грудня 2016 року).* ЛьвДУВС. 2016. С.18–22.
19. Долинська М.С. Новели законодавства щодо створення фермерських господарств України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: юридичні науки.* 2017. Випуск 865. С. 392-397.
20. Уркевич В. Ю. Правові аспекти створення та функціонування сімейних фермерських господарств. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України.* 2016. Вип. 243. С.67-75.

REFERENCES

1. Pro vnesennya zmin do Zakonu Ukrayiny` «Pro fermers`ke gospodarstvo» shhodo stymulyuvannya stvorenniya ta diyal`nosti simejny`x fermers`ky`x gospodarstv from 31.03.2016 № 1067-VIII [On amendments to the Law of Ukraine "On the farm" on stimulation of creation and activity of family farming]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine]. 2016. 21. 406. [in Ukrainian].
2. Vatrash, V. A. (2009) Ponyattya «sim'yi» u simejnomu pravi Ukrayiny` [Determinations of Concept «Family» in Family Law of Ukraine]. *Forum prava, 1,* 83- 91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index. [in Ukrainian].
3. Jengel's Fridrih(1982) Proishozhdenie sem'i, sobstvennosti i gosudarstva. V svjazi s issledovanijami L'juisa G. Morgana [The origin of the family, property and state. In connection with the research of Lewis G. Morgan]. M. Politizdat. 238 p.[in Russian].
4. Shershenevich G. F. (1995) Uchebnik russkogo grazhdanskogo prava [Russian civil law textbook]. (po izdaniyu 1907 g.): Uchebnik. M. : SPARK. 556 p. [in Russian]
5. Kazaryan K. A.(2014) Vy`znachennya ponyattya «sim'yi» yak pravovoyi kategorii [The definition of "family" as a legal category]. *Visnyk`k` Harkivs`kogog nacional`nogo universy`tetu imeni V. N. Karazina. Seriya «Pravo».* 17, 223-226 p. [in Ukrainian].
6. Rjasencev V.A. (1971) Semejnoe pravo: uchebnyk` [Family Law: Textbook]. M.: Jurid. lit. 293 p. [in Russian].
7. Chervonyi Yu. S. (Ed.) (2004) Simejne pravo Ukrayiny` : pidruchny`k [Family law of Ukraine]/ K.: Isten`na. 464 p. [in Ukrainian].
8. Simejny`j kodeks Ukrayiny` [Family code of Ukraine]. *Of Ukraine on January 10, 2002]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine].* 2002, 21, 135 [in Ukrainian].
9. Bory`sova V.I., Zhy`linkova I. V.(2012) Simejne pravo Ukrayiny` [ Family law of Ukraine]: pidruchny`k. 4-te vy`d., pererobl. i dopov. X.: Pravo. [in Ukrainian].
10. Vatrash V. A. (2009) Do py`tannya pro zakonodavche zakriplennya ponyattya sim'yi [On the question of legislative consolidation of the concept of family]. *Derzhava i pravo,* 4, 327-332 p. [in Ukrainian].
11. Tolstoj V. S. (1969) Ponjatie sem'i v sovetskom prave [The concept of a family in Soviet law]. *Sovetskaja justicija,*19, 5-7 p. [in Russian].
12. Romovs`ka Z.V. (2001) Simejne zakonodavstvo Ukrayiny` : Genderna eksperty`za [Family Law Ukraine: Gender Expertise]. K. 40 p. [in Ukrainian].
13. Doly`ns`ka M.S. (1999) Pravovi zasady` stvorenniya ta diyal`nosti selyans`ky`x (fermers`ky`x) gospodarstv v Ukrayini [Legal bases of creation and activity of peasant (farmer) farms in Ukraine]: Extended abstract of candidate` thesis. L`viv. nacz. un-t im. Ivana Franka. L`viv, 1999. 18 p. [in Ukrainian].

14. Doly`ns`ka M.S. (1999) Pravove stanovy`shhe selyans`ky`x (farmers`ky`x ) gospodarstv v Ukrayini [Legal status of peasant (farmer) farms in Ukraine]. L`viv: Kamenyar, 179 p. [in Ukrainian].
15. Doly`ns`ka M.S. (2005) Poryadok stvorennya, zemlekory`stuvannya ta diyal`nist` fermers`ky`x gospodarstv Ukrayiny` : navchal`no – prakty`chny`j posibny`k [The order of creation, land use and activity of farms of Ukraine]. L`viv: LYuI, 192 p. [in Ukrainian].
16. Doly`ns`ka M. S. (2005). Fermers`ki gospodarstva Ukrayiny` : zemlekory`stuvannya, poryadok stvorennya, diyal`nist` ta pry`py`nennya diyal`nosti (Farms of Ukraine: the land, the order of creation, activity and termination of activities), Kharkov, publishing house Stride. 264 p. [in Ukrainian].
17. Pro fermerske hospodarstvo: Zakon Ukrainy vid 19.06. 2003 r. №973-IV. [On Farms: the Law of Ukraine No. 973-IV of June 19, 2003]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine]*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15>. [in Ukrainian].
18. Bagaj N. O. (2016). Pravove reguluvannya vedennya fermers`ky`x gospodarstv bez stvorennya yury`dy`chnoyi osoby` x gospodarstv v Ukrayini [Legal regulation of farming without education of the legal entity]. *Theoretical and applied problems of legal regulation in Ukraine*": abstracts of the regional scientific-practical conference, pp. 18–22. [in Ukrainian].
19. Doly`ns`ka M.S. (2017). Novely` zakonodavstva shhodo stvorennya fermers`ky`x gospodarstv Ukrayiny` [Legislative novelties to create farms in Ukraine]. Visny`k Nacional`nogo universy`tetu «L`vivs`ka politeknika». Seriya: yury`dy`chni nauky`. 2017. Vy`pusk 865. S. 392-397. [in Ukrainian]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politeknika". Serie: yurydychni nauky : zbirnyk naukovykh prats. Lviv : Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniky, 865, 392–397 [in Ukrainian]*.
20. Urkevych V. Yu. (2016). Pravovi aspekty` stvorennya ta funkcionuvannya simejny`x fermers`ky`x gospodarstv [Legal aspects of creation and functioning family farms]. *Naukovy`j visny`k Nacional`nogo universy`tetu bioresursiv i pry`rodokory`stuvannya Ukrayiny`*, 243, 67-75 [in Ukrainian].